

dr hab. Marta Szymańska
Instytut Filologii Polskiej
Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Marty Kubarek
pt. *Konceptualizowanie czasu przez dzieci i młodzież.*
*Na podstawie tekstów werbalnych i ikonicznych***

Przedstawiona do oceny dysertacja doktorska podejmuje interesujący temat rozumienia i ujmowania w języku pojęć abstrakcyjnych wchodzących w skład językowego obrazu świata. Problematyka *czasu* ciszy się w ostatnich latach dużym zainteresowaniem. Może to być związane z poczuciem szybszych niż w poprzednich stuleciach zmian cywilizacyjnych, poczuciem uczestniczenia w swoistym wyścigu, presją współczesności itd. Przegląd dotychczasowych badań wskazuje z jednej strony na ich specjalizację w obrębie różnych dyscyplin, ale także próby integracji, a także współpracy interdyscyplinarnej. Rozważania na temat istoty czasu, jego rozumienia, językowego ujęcia itd. zajmują ważne miejsce w filozofii, socjologii, psychologii, a także fizyce, literaturoznawstwie i językoznawstwie. W przypadku tego ostatniego przeprowadzone badania i analizy dotyczyły głównie dorosłych, stąd pomysł, aby zbadać problem w odniesieniu do dzieci i młodzieży wydaje się szczególnie ciekawy. Zdaje sobie z tego sprawę Autorka pracy, pisząc: *Analiza literatury temporalnej wykazała jednak, że niewielu badaczy odnosiło się do sposobów funkcjonowania pojęcia czasu w języku i myśleniu dzieci* (s. 256). Interesujące wydaje się zatem, na ile konceptualizacje *czasu* w języku młodych respondentów są podobne/różnią się od tych, które można uznać za typowe dla kultury, z której pochodzą, w której zostali oni wychowani.

Mgr Marta Kubarek jest w pełni świadoma wielostronnych i różnorodnych ujęć pojęcia *czasu*, czego świadectwo daje w pierwszej, teoretycznej części rozprawy. Dwa początkowe rozdziały pracy (rozdz. 2. i 3.) poświęcone zostały przedstawieniu rozumienia pojęcia w różnych dziedzinach wiedzy: filozofii, psychologii, socjologii, a także naukach matematyczno-przyrodniczych i językoznawstwie. Rozdziały te poprzedzone zostały prezentacją definicji *czasu* poświadczonych w różnych słownikach (etymologicznych, języka

polskiego, frazeologicznych, wyrazów bliskoznacznych). Zebrany materiał, potraktowany został jako podstawa do porównywania otrzymanych wyników badań, ze względu na utrwalenie w definicjach podstawowych elementów językowego obrazu świata związanego z pojęciem *czasu*.

Ze względu na specyfikę wybranej do badania grupy nie sposób pominąć wpływu edukacji na kształtowanie się rozumienia pojęcia. Stąd słuszna decyzja Autorki o przeanalizowaniu wybranych podręczników szkolnych pod kątem tworzonego przez nie obrazu czasu. O ile perspektywa związana z porami roku (akcentowana szczególnie przez podręczniki w kształceniu zintegrowanym), charakterystycznymi świętami i tradycjami obecna jest w pozaszkolnym doświadczeniu uczniów, o tyle rozumienie czasu w fizyce czy gramatyce to domena edukacji szkolnej i to właśnie szkoła może być uznana za źródło widzenia czasu także w tej perspektywie. Taki zresztą (wskazanie w definicjach uczniowskich elementów zagadnień omawianych na lekcjach, czyli *uchwycenie wpływu wszelkich doświadczeń na jego symboliczne rozumienie* (s. 96)) jest jeden z celów stawianych pracy przez jej Autorkę.

Przedstawieniu różnych obszarów doświadczenia uczniowskiego, które mogły mieć wpływ na otrzymane definicje *czasu* słusznie towarzyszy krótkie przedstawienie tła rozwojowego badanych. Rozumienie pojęć abstrakcyjnych jest jednym z kluczowych elementów określających poziom rozwoju myślenia. Pozwala wyznaczyć granicę między myśleniem konkretno-obrazowym i abstrakcyjnym.

Prezentację badań poprzedza rozdział przybliżający założenia badawcze, przyjętą metodologię, a także kryteria doboru respondentów. Trzeba podkreślić, iż mgr Marta Kubarek precyzyjnie formułuje problemy badawcze korespondujące z głównym celem badań (s. 98-99). Stawia także hipotezy, które mogą zostać zweryfikowane podczas analizy zebranego materiału (wpływ wieku i płci na kształt definicji). Przyjęta metodologia jest w oczywisty sposób spójna z tematem pracy i odwołuje się do metodologii kognitywizmu, ale także, co ważne, pedagogiki. Magistrantka przywołuje podstawowe pojęcia kognitywizmu (np. profil, prototyp, fasety, rama doświadczeniowa, scena, stereotyp), choć w swojej pracy w zasadzie odwołuje się do pojęć związanych z JOS (konceptualizacja, kategoryzacja, wartościowanie). Metodologię pedagogiczną traktuje natomiast jako źródło narzędzi badawczych. Szczególnie trafne i interesujące wydaje się postawienie przed badanymi dwóch zadań: zdefiniowania czasu oraz jego plastyczne przedstawienie. W efekcie otrzymany zostaje materiał badawczy, który z jednej strony wykorzystuje (a także ujawnia) sprawność językową badanych, z drugiej natomiast odwołuje się do skłonności, szczególnie młodszych uczniów, do sięgania po ujęcia ikoniczne. Materiał z obydwu obszarów wzajemnie się uzupełnia i oświetla, co leżało u podstaw

zaplanowanych działań: *Zakładam też, że ich połączenie sprawi, iż uzyskany obraz czasu będzie pełny, gdyż informacje zawarte w obu typach definicji będą się wzajemnie uzupełniać* (s. 97).

Zasadnicza część dysertacji – analiza zebranego materiału – pomieszczona została w rozbudowanym rozdziale 7. Wynika z niego, iż badani konceptualizują czas na różne sposoby. Widzą w nim osobę, przedmiot, jakiś nieokreślony element, dostrzegają w nim elementy związane z ruchem, a także przestrzenią. Na podstawie zebranych definicji można wskazać także cechy czasu oraz jego działania. Definicje objawiają także stosunek badanych do objaśnianego pojęcia, który najczęściej traktowane jest jako wartość. Analogiczne kategorie wskazano również w przypadku analizy tekstów ikonicznych.

Należy koniecznie podkreślić, iż Magistrantka wykonała ogromną pracę polegającą na porządkowaniu zebranego materiału, wyłuskiwaniu z definicji elementów organizujących metafory pojęciowe związane z *czasem*. Rozdział prezentujący analizę materiału został bardzo precyzyjnie skomponowany. Każda z wyodrębnionych metafor potwierdzona jest licznymi przykładami z definicji uczniowskich (najpierw werbalnych, a w rozdziale 8. niewerbalnych). Autorka wskazuje także możliwe do wyodrębnienia podkategorie (w przypadku metafory „czas to ruch” są to sposób poruszania się, czynność, zmiana). Czytelnik otrzymuje także informacje ilościowe podzielone ze względu na wyodrębnione kategorie, wiek i płeć badanych, co pozwala dobrze wyobrazić sobie częstotliwość występowania poszczególnych konceptualizacji, a także zauważyć dodatkowe powiązania między dokonywanymi wyborami a niektórymi cechami respondentów. W przypadku metafory „czas to przestrzeń” Autorka zdecydowała się na zbudowanie podrozdziału podsumowującego dokonane analizy (s. 118), później jednak porzuciła ten zamysł i dokonywała tylko krótkich podsumowań w ramach głównego podrozdziału.

Zaprezentowana rozprawa niezwykle rzetelnie, interesująco, a także umożliwiając czytelnikowi śledzenie procesu dochodzenia do wniosków, przedstawia sposób konceptualizowania pojęcia *czasu* przez uczniów szkół podstawowych i gimnazjalnych. Autorka podejmuje próbę wykorzystania informacji o wieku i płci badanych do budowania konkluzji. O ile jednak znakomicie radzi sobie z analizą i prezentacją wyników badań, które mieszczą się w obszarze kategoryzacji i opisu otrzymanych metafor, to pewien niedosyt pozostawia tam, gdzie na konceptualizację mogłyby mieć wpływ czynniki rozwojowe lub biologiczne. Czytamy zatem, iż obydwie grupy wiekowe tworzą identyczne metafory, które dodatkowo zajmują podobne miejsce w rankingu ilościowym (s. 209). Czy znaczy to zatem, iż budowanie koncepcji *czasu* w umyśle zatrzymuje się na poziomie szkoły podstawowej? Także wnioski wynikające z analizy relacji między płcią respondentów a dokonywanymi przez nich

konceptualizacjami wydają się być szczerze: *W większości przywołanych metafor przewaga wskazań pochodzi z definicji tworzonych przez dziewczęta, co może być potwierdzeniem ich większej otwartości* (s. 208). Nasuwa się pytanie – otwartości na co? Można by sięgnąć tutaj choćby do ustaleń psychologów i pedagogów dotyczących na przykład pełnienia szkolnych ról przez uczennice i uczniów czy badań nad budową mózgu w relacji do płci i umiejętności werbalnych. Mgr Marta Kubarek zdaje sobie sprawę ze specyfiki badanej grupy, dlatego często podkreśla związek respondentów ze środowiskiem szkolnym, stara się dostrzegać wpływ zinstytucjonalizowanej edukacji na podjęte próby definiowania *czasu*. Sądzę, iż oprócz pokazania, iż konceptualizacja *czasu* w niedużym stopniu zależy od wieku (porównanie rezultatów badań uzyskanych w odniesieniu do dorosłych), zwrócenie uwagi na wpływ doświadczenia szkolnego na proces budowania pojęcia w umysłach młodych ludzi, jest jednym z najważniejszych atutów pracy. Trzeba jednak zaznaczyć, że Autorka pozostawia tu spory niedosyt, rozpraszając wnioski dotyczące tej relacji w różnych miejscach pracy. Dyskutować można by także o dydaktycznych sugestiach dotyczących na przykład braku układu chronologicznego na lekcjach języka polskiego, który to, zdaniem Autorki, *może powodować chaos w umysłach młodych ludzi* (s. 217). Jak powszechnie wiadomo chronologiczny układ materiału nie występuje i nie występował na lekcjach języka polskiego w szkole podstawowej, nie był też standardem w gimnazjum, a uczniowie liceum, których układ taki dotyczy, nie byli objęci opisywanym badaniem. Także propozycja, aby do podręczników szkolnych i rozkładów materiału wprowadzić tematy, których celem byłoby *zaznajomienie z językowymi środkami wyrażającymi czas* (s. 217) wydaje się słabo uzasadniona. Wyodrębnianie takich lekcji mogłoby doprowadzić do oddzielenia przywołanych środków językowych od ich rzeczywistej funkcji w tekście. Wydaje się, że powinny one pozostać w miejscu dotychczasowej swojej obecności, czyli na przykład na lekcjach, których celem jest kształcenie budowania spójnej, rozciągniętej w czasie narracji.

Konkludując, uznaję badania przeprowadzone przez mgr Martę Kubarek za ważne i potrzebne. Analizy dotyczące JOS dostarczają dodatkowych informacji o sposobach widzenia świata, kategoryzowania jego elementów, budowania metafor opisujących rzeczywistość. Praca mgr Marty Kubarek wypełnia lukę w badaniach na JOS, szczególnie w tym jego obszarze, który dotyczy dzieci i młodzieży. Docenić należy bardzo dobre przygotowanie merytoryczne i metodologiczne, a także swobodne poruszanie się w obszarze prowadzonych badań. Autorka potrafiła określić cel badań, zebrać odpowiedni materiał i dokonać jego analizy, a przede wszystkim precyzyjnie opisać i przedstawić. Na podkreślenie zasługuje dbałość o logikę wyводу, co znajduje odzwierciedlenie także w przemyślanej i konsekwentnej strukturze,

w której na szczególną uwagę zasługują systematyczne próby dokonywania podsumowań, zamykanie wnioskami kolejnych rozdziałów. Być może dlatego w zakończeniu tak często powtarzają się wcześniejsze konstatacje. Zaletą rozprawy jest także język i styl, jasny, precyzyjny sposób przedstawienia skomplikowanych zestawień, umiejętność opisu tabelarycznych ujęć i wypływających z tych zestawień wniosków. Zgłoszone w recenzji wątpliwości nie umniejszają naukowej wartości dysertacji.

Tylko z recenzenckiego obowiązku zaznaczę, iż w Autorce nie udało się uniknąć językowych potknięć (m.in. s. 63, 96, 153, 204) i braku precyzji (ruch spiralny i po okręgu – s. 204). Nie ustrzegła się też przed nadmiernym rozczłonkowaniem tekstu na akapity.

Biorąc powyższe pod uwagę stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Marty Kubarek pt. *Konceptualizowanie czasu przez dzieci i młodzież. Na podstawie tekstów werbalnych i ikonicznych* spełnia warunki określone w art. 13.1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym, tj. *stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego (...) oraz wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Kandydata w danej dyscyplinie naukowej (...) oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej*, w związku z czym przedkładam wniosek o dopuszczenie doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Kraków, 15.04.2017 r.